

म. ग्रं. सं. ठाणे

विषय निवृत्ति

सं. क्र. ७७०

REFBK-0019192

प्र. सं. ठाण

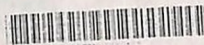
निबंध
७७०

आधुनिक फटके

फटका २ रा.

भाग १ ला.

लोकमान्य तिलक विद्यापीठ

REFBK-0019192

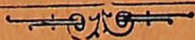
किंमत ३ आणे.

मुद्रक व प्रकाशक,

प्रल्हाद बाळकृष्ण सरदेशमुख.

सैधरी प्रिंटींग प्रेस, मोहन बिल्डिंग, गिरगांव-मुंबई.

हिंदभूमीचा हा सत्पुत्र चिरायु हीवो !

परमेश्वरा ! भरतभूमीचा हा आवडता ' बलवंत ' विलायतेंताल
आपल्या सनदशीर चळवळीनें भरतभूमीला स्वातंत्र्य प्राप्त
करून देण्यांत ' बल 'वंत ठरो !

लोकमान्यांची नाडिपरीक्षा.

१२१२१

हा लेखक कशी करतो ?

हल्लीं गाजत असलेले लोकमान्य कोण होत हैं आबाल वृद्धांस पूर्णपणे माहीत आहे तेव्हां ते सद्गृहस्थ पुण्याचे श्रियुत बाळ गंगाधर टिळक होत हैं पुनः सांगण्याचें कारण नाहीं, या 'लोकमान्य' पदवाची पूर्ण पीठिका मोठी गमतीची आणि मार्मिक आहे. वृद्धा बारा वर्षांच्या पूर्वीचा इतिहास जर पाहूं लागलों तर ही पदवी अस्विकृतांत मढवती असेंच दिसून येईल, किंबहुना 'रावसाहेब' 'शेटसाहेब' वगैरे पदव्यांचा बोलबाला त्यावेळीं फार होता असें झटलें तरी झालेल, त्याही पूर्वीच्या काळाचा शोध करून खुद्द महाराष्ट्राच्या 'स्वराज्यांत' खेळूं बागडूं लागलों तरी त्यावेळींही या पदवीचा धांगपत्ता लागत नाहीं. सग प्रश्न असा उगवतो कीं ही बात इकडे आली कशी व केव्हां ? हिचा जन्म—

स्वदेशीच्या झगड्यांत

—झालेला आहे. लॉर्ड कर्झन यांनीं बंगालची फाळणी केल्यामुळे बंगाल प्रांतांत लोकमताची जी लाट उसळली त्या लाटेत 'स्वदेशी चळवळ' ही एक जोरदार आणि भरभक्कम अशी लाट होती. या चळवळींत 'राजमान्य राजेशी' या चिरंतन फाळ चालूं असलेल्या पदवीस छाट मारण्यांत आला आणि 'देशभक्त' श्रियुत, लोकमान्य' वगैरे नव्या पदव्या स्वदेशी टांकशाळेंतून बाहेर पडल्या. याच वेळीं लोकमान्य ही पदवी पुण्याचे प्रसिद्ध देशभक्त रा. टिळक यांस अर्पण करण्यांत आली आणि तेव्हां पासून या उपपदास ते लायक आहेत असें ठरविण्यांत आले. या लेखांत लोकमान्यांची नाडिपरीक्षा करण्यांत येणार

असल्यामुळे प्रथमतःच आह्मी लोकमान्य या शब्दाची थोडक्यांत फोड केली आहे. असो, लोक. टिळक यांस जनतेनें ओळखावें ह्याप्रमाणे अद्यापही ओळखले नाही असें निदान या लेखकाचें तरी प्रामाणिक मत आहे. त्यांनीं देशासाठीं देहदंड सोसला, ते उत्तम बुद्धिवान आहेत वगैरे गोष्टीबद्दल विवाद करण्यांत अर्थ नाही. पण त्यांच्या अंगांतोळ खऱ्या गुणांची कोणांस पारखच झालेली नाही किंबहुना त्या गुणांबद्दल त्यांची वस्तुतः कोणी स्तुताह्वा करीत नाहींत. त्यांची आज जी स्तुति होत आहे त्यांत विशेषत्वानें त्यांचा निस्वार्थीपणा फार पुढे पुढे येत आहे. पण या लेखकाला तो गूण त्यांच्यांत तितक्या स्तुतीस पात्र असलेला दिसत नाही. निस्वार्थीपणा ह्या गूण केव्हां दिसून येतो ज्या वेळीं संपत्ति पुढे पुढे नाचत येत असतां तिला लाथाडून देण्यांत येईल अगर याहूनही उच्चतम परिस्थिती हाणजे आपल्याजवळ असलेली कवडीन्कवडी केवळ परोपकारार्थ खर्च केली जाते तेव्हां निस्वार्थीपणा पूर्णतेस गेला असें हाणतां येईल. हीच परीक्षा लोकमान्याच्या वागणुकीस लावून पाहिल्यास त्यांची वर्तणूक स्तुतीस पात्र होईल अशी निस्वार्थी दिसत नाही. प्रथमतः ही गोष्ट पक्की लक्षांत ठेविली पाहिजे कीं, प्रस्थापिक राज्यपद्धतीशीं झगडा करूं इच्छिणाऱ्याच्या पायाजवळ संपत्तीनें लोळण मारणें वस्तुस्थितीलाच धरून नाही किंबहुना तशी स्थिती प्राप्त होत नाही कधी कधी तर तशा परिस्थितीचा अवलंब केल्यामुळे आप्तदृष्टांस सुकून हातीं भिक्षा पात्र येण्याचा पूर्ण संभव असतो हाणूं नच तशा प्रकारचा झगडा घालण्यास जनतेतोल बुद्धिवान माणसें पुढे येत नाहींत असा व्यवहारीक अनुभव आहे. तेव्हां निस्वार्थी बुद्धिचें प्रदर्शन होण्यास लोकमान्याची परिस्थितीच अनुकूल नव्हती व नाही असें मानण्यास काय हरकत आहे ?

त्यांहूनही प्राप्त असलेल्या परिस्थितीत लोकमान्यांनीं निस्वार्थीपणा स्तुतीस पात्र होईल असा दाखविल्याचें स्पष्ट उदाहरण जनतेपुढे नाही. निस्वार्थीपणाचा पुरावा झणून कधी कधी असें सांगण्यांत येतें कीं, त्यांनीं देशकार्याचें महत्कार्य शिरावर घेतलें नसतें तर त्यांची सांपत्तिक स्थिति कशी

दिसून आली असती ? अशी पृच्छा करणारांस प्रस्तुत नाडीपरिक्षक असें विचारतो की, न्यायमूर्ति रानडे, न्यायमूर्ति सर चंद्रावरकर वगैरे सारख्या सधन, सुखवस्तु व संसारीक गृहस्थां प्रमाणें दिसून आली नसती काय ? थोडेसें खोल पाण्यांत शिरून पाहूं लागले तर, लोकमान्यांची सांपत्तिक स्थिती वरील व्यक्तीहून भिन्न व कमी दर्जाची आहे असें सहसा दिसून येणार नाही. एका वावदुक टीकाकारानें एका प्रसंगी असे उद्गार कळलेले ऐकिवांत आहे की, ' पुण्याच्या दोन्ही पक्षाच्या पुढाऱ्यांनीं आपले स्वतःचे वाडे बांधले आणि त्यांच्या प्रभावळींतल्या लोकांनीं आपले शक्य तेवढें कल्याण करून घेतलें आहे. हा टीकाकार वावदुक असला तरी त्याच्याच मतासंबंधीं प्रामाणिकपणें बोलावयाचें क्षणजे त्याचें मत वस्तुस्थितीचा सर्वथा विपर्यास करणारें नाही. असेंच क्षणाचें लागेल. इतकेंच नव्हे तर विद्वत्ता, कायदेपांडित्य व वक्तव्य यांच्या दृष्टींनीं विचार केला तर वरील उभयतांत न्यायमूर्तीपेक्षां लोक० टिळक हे श्रेष्ठ ठरतात आणि या श्रेष्ठतेचा सुपरी वंडीतील प्रतिष्ठित कारागृहवासांत त्यांनीं पूर्णपणें उपयोग करून घेतला असता तर न्यायमूर्ति रानडे अथवा चंद्रावरकर यांच्या पेक्षां लोकमान्य टिळकांची सांपत्तिक स्थिती किती तरी पटींनीं अधिक ठरली गेली असती यांत संशय नाही. सरदार जाहंगीरदार अथवा इनामदार यांची बरोबरी करण्यासारखा, बज्या अधिकार्याच्या जागेचा पगार त्या जागेवर व मुदतबंदी संपेपर्यंत नोकरी झाल्यावर पहिल्याच भषक्यांत संसार चालविता येण्यासारखा पदरांत पडणारी प्रच्युइटी व पेन्शनची मदतयाला लाथाडून मातृभूमीच्या सेवेत

परायण होण्यांत लो० टिळकांचा निःस्वार्थीपणा दिसतो आणि तो तसा बंदनीयही आहे. यांत वाद नाही. तथापि आमच्या नाडीपरिक्षेत लोकमान्यांच्या नाडीची जो गति आमच्या स्पर्शदृष्टीला दिसते आहे तीत लोकमान्यांचा स्वार्थत्याग, अप्रतीम बुद्धिमत्ता आणि निसृतर मुत्सद्दीपणा इत्यादि कारणे त्यांच्या सर्व राष्ट्रास लोकमान्यतेची साक्ष पटवीत असली तरी त्यांच्या अंगांत जो अपूर्व व पूर्णस्वास गेलेला गूण आहे, त्या गुणाची वास्तवीक योगी वाहवाही करीत नाही. लोकमान्य टिळकांची गोडवी गाणारांनी त्यांच्या अंगांत असलेल्या दुसऱ्या एका गुणाचे जर गोडवे गाइले तर बरोल गुणापेक्षा खात्रीने त्या गुणाचा नंबर जास्त लागेल यांत शंका नाही. लोकमान्यांचा आज जो अखिल हिंदुस्थानांत जयजयकार बुमबुमून राहिला आहे त्यांत बरोल गुणाहून प्रामुख्याने त्यांच्या अंगी वसत असलेली—

अपूर्व चिकाटी

हेच एक आदिकारण आहे असे दिसून येते व आझी तर त्यांच्या लोकमान्यतेची जी इतर कारणे दिली आहेत त्या सर्वांवर हेच कारण-प्रकार पाडणारे आहे, अशा विषयीं आरमविश्व स बळावत जातो. या त्यांच्या साहसी चिकाटीला विरुद्ध पक्षाकडून निर्लेज्यपणाने 'हृष्टीपणा' 'अहंपणा' असलेले घाणेरडीं नावे देण्यांत येत असतात. पण हा एकच गूण त्यांच्या कर्तृत्वशक्तीस उत्तम प्रकारे पोषक झालेला आहे आणि लोकमान्यांच्या अंतःकरणांत 'सेवकी'

देशाभिमान नसल्यामुळे त्या खऱ्या तेजोमय हिऱ्यास चिकाटीचे क्रोध उक्तम शोभा आणीत आहे. सधा कैद, सक्त मजुरीचे कैद, हद्दपारी अशी प्रकारच्या दैहिक शतना भोगून वयाच्या ६५ व्या वर्षा केवळ सुद्रबुद्धीच्या एका माणसाच्या वलगनांची खोड मोठण्यासाठी लोकमान्याहून दुसरा कोणताही माणूस परदेशास जाण्यास तयार झाला नसता. फार कगाला ? केवळ एकदाच 'तुरुंगा' ची महायात्रा होतांच आमचे भालदार चौपदार शिले ारीचा पोषाख फेकून देऊन अर्धगीच्या अंगावरील सुवर्ण-वृद्धा करण्याकडे धांवत सुटलेले आज पहवयास सांपडतील. फार काय सांगावे 'यम' स्वरूप धरण करून जनतेला भेडसापण्यासाठी पुढे आलेले कमांडर इन् चीफ, विशुद्धपक्षाची विनवणी करून अर्धी भाकरी मिळविण्याच्या उद्योगास लागलेले पाहून लोकमान्यांच्या अंगांतील अपूर्व चिकाटीचे जितके कौतुक वरावे तितके थोडेच असे स्पष्ट ह्मणणे भाग पडते. तेव्हां थोडक्यांत नाडीपरीक्षा करावयाची तर हा लेखक एवढेच ह्मणतो की लोकमान्यांची स्तुती स्तोत्रे गाणारांनी या चिकाटीचा अवलंब केला तर फार बहार होणारी आहे आमचे हे गण असे करतील काय ?

नाडीपरीक्षा पहिली.

जनतेला शिक्षण थोड्या खर्चात देऊन त्यांच्यांत स्वदेशाभिमानाची खरी जागृति व्हावी ह्मणून कै० विष्णुशास्त्र्यांनी चार बुद्धिवान आणि श्रीमंतीस लाथाडून देणारी माणसे मिळविली आणि त्यांनी पुणे येथे आर्यभूषण छापखाना, केसरी, मऱ्हाठा, वर्तमानपत्रे, न्यू इंग्लिश स्कूल, नवीन किताबखाना आणि चित्रशाळा इतक्या संस्था चालू केल्या. यापूर्वीच शास्त्रीबुवांनी आपल्या निबंध मालेंतील मधुर पण तीक्ष्ण वाणीने महाराष्ट्रांस खडबडावले होते त्यांतच धरील संस्थांची भर पडल्यामुळे पुणे शहर देशाभिमानाचे माहेर घरच होऊन वसले

यासंस्थेची भरभराट त्या काळी अपूर्ण होती पण ' कीं तोंडिला तर फुटें अगखी
 अज्ञान ' या न्यायाने केसरी-मन्हाठा वर्तमानपत्रांवर लोल्हापूरचे कारभारी
 रा. बर्वे यांनी वे अन्नूचा फिर्याद केली या फिर्यादीची भाकड कथा देऊन
 आजच्या महर्गतेच्या काळांत वाचकास आर्थिक चाट मारण्याचा आमचा
 विचार नाही. या फिर्यादीस कारणीभूत झालेले ज्ञानप्रकाश पत्राचे संपादक व
 रा. रानडे आणि कोल्हापूरचे बातमीदार रा. भिडे यांची न्यायासनाने गठडी
 वळविल्यामुळे केसरी मराठ्याचे संपादक कै० रा. आगरकर व आमचे लोक.
 टिळक यांस माफी मागूनही डोंगरीची हवा १०१ दिवस खावी लागली.
 लोकमान्यांच्या या नाडीपरीक्षेच्या लेखांत एक गोष्ट वाचकांनी पक्का लक्षांत
 ठेविली पाहिजे. लोकमान्यांस ज्या ज्या वेळी आपत्ती भोगाव्या लागल्या आहे
 त्या त्या वेळी त्यांनी यत्किंचितहि कच खालेली नाही. पण ती आपत्ती त्यांच्या
 स्वतःच्या कृतीचें फळ कधीही नव्हतें. दुसऱ्यांनी अहेतुक क्रिया करावी आणि
 त्याचे दुष्ट व घातुक परिणाम लोकमान्यांनी सहन करावें हा लोकमान्यांच्या
 आयुष्यातील एक विशेष गूण आहे. मन्हाठा वर्तमान पत्रांत लिहिला गेलेला
 लेख लोकमान्यांचा नव्हता पण लेखक किंचित कच खात आहे असें पहातांच
 रा. रा. टिळक यांनी कंवर कसली आणि रणांगणांत उभे राहिले. या खट-
 ल्याच्या वेळी फंड उभारण्यांत आला होता पण हा फंड आणि अलिकडचे
 श्रीशिवाजी फंड व होमरूल फंड यांची तुलना करूं लागल्यास ' नर करणी
 करे तो नरका नारायण हो जाय ' ही कवीरुक्ती खरी ठरते. या खटल्यामुळे
 रा. बर्वे यांची अन्नू साफ झाली किंवा अधिक मलीन झाली हें ठरविण्यांत
 अर्थ नाही पण या खटल्याच्या अंती दोन्ही पक्षास दैनिक आपत्ती भोगाव्या
 लागल्या. वर निर्दिष्ट केलेल्या संस्थांचें उत्पादक विष्णुशास्त्री कैलासवाक्षी झाले !
 आणि रा. बर्व्यांचा एकुलता एक हाता तोंडी आलेला सुशिक्षित पुत्र काळानें
 ओढून नेला. या खटल्यांत कित्येक साधु क्षणविणाऱ्या पुरुषांची जनतेस
 चांगली ओळख पटली आणि वरील देशोद्धाराच्या कोवळ्या रोपड्यास कुन्हाडीचा
 घाव बसला यांत संशय नाही.

नाडीपरीक्षा इसरी

लोक० टिळक ज्या पिढीत जन्मास आले त्या पिढीस लोकमान्यांसारख्या तडफोच्या माणसाची जरूरी नव्हती ह्मणून ह्मणा अगर त्यांचा जन्म एक दोन पिढ्या आगाऊ झाला ह्मणून ह्मणा पण त्यांच्या जन्मासुळे त्या वेळच्या पिढीशी त्यांचा पुष्कळ वेळां खटका उडालेला आहे. अशाच प्रकारचा एक खटका उडाल्यामुळे लोकमान्यांच्या नाडीची दुसरी परीक्षा झालेली आहे. न्यू स्कूल इत्यादि संस्था मूळ स्थापन करणारांपैकी लोकमान्य कै. रा. माधवराव नाम जोशी हे होते. पण न्यू स्कूलची वाढ कॉलेजापर्यंत गेल्यामुळे इतर माणसांची गरज सहज वाटू लागली. या इतरे जनः पैकींच मि. गोखले अथवा आन. गोखले आणि आतां कै गोखले हे एक होतें. खरें पाहिलें तर रा. गोखले संस्थानच्या वातावरणांत वावरलेले तेव्हां त्यांनीं या देशहिताच्या भानगडींत गडबडगुंडा केला नसता तर विशेष अडलें असतें असें नाहीं. पण ह्मणतातना कीं 'दैवी विचित्रा गतिः' त्याप्रमाणें मि. गोखले यांचे पाऊल या सोसायटींत पडल्यापासून कलहास प्रारंभ झाला. या कलहास कारणीभूत कोण, आगळीक कोणाची वगैरेचीं प्रेतें उकरण्याची आमची इच्छा नाहीं. पण ज्या वृक्षाची अत्यंत भल्यावस्थेत जोपासना केली त्या वृक्षाची मधुर फळें त्या परिश्रम करणाऱ्या 'माळीदादांस' चाखण्यास मिळालीं नाहींत हें वस्तुस्थितीला नकी धरून आहे. कलहाचा अतिरेक ह्मणजे फाटाफूट हा जगाचा न्यायच ठरला असल्यामुळे लोकमान्यांनीं सपुण्य फलदायी वृक्षास प्रेमानें मारलेली मिठी मोठ्या कष्टानें सोडावी लागली. या कलहाचें मूळ 'जेस्पूड्ट लोकां' प्रमाणें निरिच्छ सेवा असावें असें ह्मणतात व त्या भोरणानेंच लोकमान्यांनीं आपला राजीनामा लिहिला आहे असेंही पुष्कळां ध्वनित झालेले आहे. तें कसेंही असो. मि. गोखल्यांचा पाय सोसायटींत पडल्यानंतर लोकमान्यांस राजीनामा द्यावा लागला. ही गोष्ट चंद्रसूर्याप्रमाणें खरी आहे. मि. गोखल्यांनीं

झा कलह केला नसेल तर निदान उत्पन्न झालेला कलह मिठविण्याचा प्रयत्न तरी त्यांनी केलेला नाही आणि या आमच्या क्षणभंग्यास पुरावा हाच की, संस्थेचे उत्पादक जर राजीनामा द्यावयास तयार झाले होते तर त्या संस्थेच्या भरभराटीच्या वेळी शिरलेले गोमाजीही त्याच उपायांनी वाहेर पडावयास पाहिजे होते. पण 'लेभ मूलानि पापानि' या न्यायाने भरभराट पावत जाणाऱ्या वृद्धाची 'वाहवा वहीत खाशी' ही मधुर फळं चाखण्याची अभि-
 षापा मि. गोखले यांस उत्पन्न झाली आणि त्या फळासही लाशडून केवळ स्वमताच्या अभिमानासाठीच लोकमान्यांनी त्या संस्थेतून आपला पाग काढून घेतला. यावेळीं एके वाजूस लोकमान्यता व सत्व हीं रा. टिळकांस ओढीत होती तर दुसऱ्या वाजून 'स्वमताभिमान' खेचत होता. रा. टिळकावर 'सस्तीलोकप्रीयता' मिळविण्याचा एक घाणेरडा आरोप त्यांच्या गादीलोडावर लोळणाऱ्या विरुद्ध पक्ष कडून करण्यांत येत असतो. पण तो किती फोल आहे हे या उदाहरणावरून दिपून येते. अगली उदाहरणे त्यांच्या तजोमय फारकीदीत पुष्कळदां घडून आलेली आहेत हेही येथे नमूद केले पाहिजे. या संस्थेतून लोक० टिळकांनी अंग काढून घेतल्यानंतरही त्यांची या संस्थे-
 षदलची कळकळ अणुरणुनेही कमी झालेली नाही. एकदां असे घडून आले की, मि. डिग्वी हे पुण्यास आले व त्यांनी रा. नामजोशाजवळ न्यू स्कूल संस्था पाहण्याची इच्छा प्रगट केली; रा. नामजोशी हे 'नाही बंदी चवली व घेईन' या रानवट पण अत्यंत सचोटीच्या काथवटी वाण्याचे असल्यामुळे त्यांनी मि. डिग्वी यांच्या बरोबर जाण्याचे साफ नाकारले; आणि विशेष ध्यानांत ठेवण्यासारखी गोष्ट हीच की तसे करण्याचे लोक. टिळकांनी मोठ्या आनंदाने कबूल केले. लोकमान्यावर 'आग्रही स्वभावा'चा शिंतोडा उडविणारांनी ही गोष्ट ऐकून लाजेने मानच खाली घातली पाहिजे.

या संस्थेसंबंधाने लोक. टिळकांच्या पुष्कळ आख्यायिका आहेत. लोक. टिळक या संस्थेतून वाहेर पडल्यानंतर अशीच निराळी संस्था काढण्याबद्दल त्यांच्या पुष्कळ मित्रांनी वऱ्याच वेळां डाळ घातलेली आहे. इतकेच नव्हे तर

निदानपक्षीं या संस्थेवर केसरीद्वरा भंभेरी उडविण्याबद्दलही कंहीं मित्रांनीं शिफास केलेली होती पण यापैकीं एकही गोष्ट त्यांनीं केलेली नाही यावरून त्यांच्या थोर मनाची साक्ष पटत नाही काय ?

याचसंबंधानें अशी एक अख्यायिका आहे कीं, एकेवेळीं लोकमान्यांच्या गैरहजेरींत एका चतुर आणि बुद्धिवान सूत्रानें न्यू इंग्लिश स्कूल संबंधानें एक टीकात्मक लेख लिहिला. ही टीका योग्य वेळीं व योग्य प्रकरणांच करण्यांत आली होती. तरी पण या लेखकाची आणि लोकमान्यांची जेव्हां गांठ पडली तेव्हां लोकमान्यांनीं जें मार्भिक उत्तर दिलें होतें तें ऐकून वरील लेखकांसही आश्चर्य आणि भानंद झाला तें उत्तर असें होतें; 'आपण टीका केली ती सुद्धेसुद्ध आहे आणि अशाच प्रकारच्या दुसऱ्या कोणत्याही संस्थेनें अशा प्रकारचें वर्तन केलें असतें तर त्याबद्दल मी सुद्धां अशीच टीका केली असती पण तशा प्रकारच्या टीकेला न्यू स्कूल ही संस्था अपवादात्मक आहे आणि त्यास कारण इतकेंच कीं, 'विषवृक्षमपि संबर्ध्थ न च्छेतुमर्हति' याचा अर्थ तुमच्या लक्षांत आला असेल.' या उतरवरून लोकमान्यांचें अंतःकरण किती उदार आणि पोक्त विचारांनीं परिपूरित आहे हें स्पष्ट होतें. लोकमान्यांनीं वरील उत्तरांत जें संस्कृत वचन उद्धृत केलें आहे त्याचा सरळ अर्थ आमच्या वाचकांस कदाचित समजणार नाही ह्यागून तो आम्ही याखालीं देतो. कोणताही वृक्ष मग तो विषाचाही असला तरी जर आपण एकदा संबर्धन केला ह्याणजे पाणी घालून वाढविला तर तो आपल्याच कडून मुळासकट उपटून टाकण्यास योग्य होत नाही. या एकावाक्यांत फार मोठा गूढार्थ भरलेला आहे. ज्या सजीव प्राण्यावर, ज्या निर्जिव वस्तूवर अथवा ज्या देशावर आपण एकदा स्वत्व प्रस्थापन केलें त्या प्रमाणें, वस्तुनें अगर देशानें जरी कृतघ्नपणाचें वर्तन करण्यास सुरुवात केली तरी स्वत्व स्थापन करणाऱ्याकडून तो शिक्षेस पात्र होत नाही. या एकाच तत्वाशीं आपलें वर्तन निगडित करून जर प्राणि-मात्र वागू लागेल तर जगांतील कितीतरी भयंकर अनर्थ टळतील ! पण असें होईल काय ?

नाडीपरीक्षा तिसरी.

लोकमतास अगदी विरुद्ध दिशेचें वळग देण्यासाठीं प्रस्थापित केल्या गेलेल्या न्यू स्कूलादि संस्थांतून धैर्यानिं आणि स्वार्थावर तिलांजली देऊन पुढें आलेल्या लोक, टिळकांनीं विशेष विरोध न दाखवितां राजीनामा दिला. इतकेंच नाहीं तर त्याज्य संस्थेच्या विघतासही लोक, टिळक तिळमात्रही तयार झाल नाहींत हें पाहून त्यांच्या शत्रुपक्षातील लोकांस विरोध अथवा लोक० टिळकांचा सार्वजनिक रीत्या नायनाट करण्यास जास्तच हुह्या आला. केसरी वर्तमानपत्र सुधारणा थैयथैयटास पूर्ण विरोध असल्यामुळे लोक० टिळकांचे जे कित्येक स्वार्थसाधु शत्रु होते त्यांस पुण्यांतील सुधारकाची जोड मिळून तो पक्ष आपल्या समजुतीनें बळावा चालला होता. लोक० टिळकासारख्या पुरायणवादी माणसास एकाकी राहून केव्हांच नामशेष करूं अशा त्यांची बालंबाल खत्री झाली होती. परंतु लोक० टिळकांच्या नाडीची खरी परीक्षा झाली नसल्यामुळे त्यांचे ते सर्व प्रयत्न निर्फळ होऊन त्यांचेच दांत त्यांच्याच घशांत कसे पडले हें जनतेस हल्लीं कळून चुकलच आहे. परंतु आझी ज्या काळाची हकीगत लिहित आहोत त्या काळीं लोक, टिळकाविरुद्ध एक अत्यंत घणेरडा प्रयत्न चालू झाला होता. या वेळीं एकंदर परिस्थिति कशा होती याचें दिग्दर्शन वरणे जरूरीचें आहे.

कै० विष्णुशास्त्री यांणी एकैसमयोवच्छेदें करून ज्या संस्था स्थापन केल्या होत्या त्यांचे एकछत्री सम्राज्य या वेळीं नष्ट झालें होतें. त्या साम्राज्याचे अतां विभाग झाले होते. नवीन किताबखाना व चित्रशाळा या संस्था पूर्ण स्वतंत्र झाल्या हेत्या. न्यू स्कूल व फर्ग्यूसन कालेज ही जोड संस्था निराळी पडली होती. आर्यभूषण छापखाना व त्याच्या अंगभूत असलेलीं केसरी— मन्हाटा वर्तमानपत्रें हीं अलग झालीं होती. ही शेवटची संस्था रा. केळकर रा. गोखले व रा. टिळक यांच्या जवळ जवळ मालकीची बनली होती. या संस्थेला रा. केळकरांनीं द्रव्याची मदत वेळीं होती. या ठिकाणीं रा. हरीभाऊ

गोखले यांचा थोडासा पूर्वतिहास दिला तर अस्थानीं हेणार नाही. कारण या व्यक्तीने आपल्या पुढील आयुष्यांत निरनिराळे चमत्कारिक प्रकार करून दाखविले आहेत

रा. हरीभाऊ मूळचे राहणारे कोकणांतले. यांचे शिक्षणही यथायथाच झालेले होते. ते प्रथम उपजीवनार्थ मुंबई मुक्कामी येऊन थडके, त्यांच्या वेळीं जरी शिक्षण असलेल्या माणसांची मुंबईत आजच्या प्रमाणे कुत्तर ओड नव्हती तरी शिक्षणशून्य माणसास मुंबईस उपजीवनाचे चांगलेसे साधन नव्हते. तेव्हां त्यांनीं मुंबई येथील त्या वेळीं भरभट्टीत असलेल्या 'नेटोव्ह ओपिनियन' छापखान्यांत नोकरी धरली. हल्लींच्या प्रमाणे त्या वेळीं 'ब्राह्मणी' चहापात गृहाची साथ असती तर रा. हरीभाऊंच्या पुढील आयुष्यक्रमांत कदाचित वराच फरकही पडला असता. असो, नेटोव्ह ओपिनियन छापखान्यांत मिळणारे वेतन अपुरे होते ह्याणून ह्या न्याय० रानडे ह्याणतात त्याप्रमाणे दरिद्री असून महत्वाकांक्षी असणे हा ब्राह्मणाचाच जन्मसिद्ध हक्क आहे ह्याणून ह्याण ते फावल्या वेळेत ते दर मंगळवारी रस्तोरस्तीं हिंडून केसरीची विक्रीही करीत असत. नेटोव्ह ओपिनियन पत्राची स्थापना 'हिंदी राष्ट्रमत' स्पष्टपणे जनतेपुढे व विशेषतः अधिकाऱ्यांपुढे मांडण्यासाठीं कैला० रावसा० मंडलीक याणी केली असल्यामुळे लोक० टिळक या छापखान्यांत साहजिकच नेहमी येत जात असत. अर्थात त्यांस हा 'कोकणी च्छात्रा' नेहमी दृष्टीस पडत असे. रा० हरीभाऊंच्या नशिबाने जोर केल्यामुळे लोक० टिळकांनी त्यांस पुणे मुक्कामी आर्थभूषण छापखान्यांत पगारी कामगार ह्याणून नेले. पुढे लोक० टिळकांच्याच कृपेने त्यांस त्या भरभराटीत असलेल्या छापखान्याची म्यानेजरी मिळाली असो.

आतां आपण पूर्वीच्या इतिहासाकडे वळूं. लोक० टिळक न्यू स्कूळ संस्थेतून बाहेर पडले खरे पण केसरी वर्तमानपत्राची अंशतः मालकी त्यांच्याकडे होतीच. यावेळीं केसरी वर्तमानपत्र पुण्यामुंबईच्या सुधारकांच्या डोळ्यांत व विशेषतः कर्तृत्व शून्य पुण्याच्या सुधारकांच्या डोळ्यांत फार सलत होते. याच वेळीं सरकारी अधिकाऱ्यांनी सुधारकांस वक्षेंत मारण्यासाठीं रमं

वयाच्या कायद्याचें विल कौन्सिलपुडें आणलें. या विलाच्या उहापोहामुळें तर 'केसरी' हा शब्द पुण्याच्या सुधारकांस तळव्याचो आगमस्तकांत नण्यास पुरसा झाला होता. या विलाच्या वचेंत वदाचा मुद्दा एकव होता. समाजांत सुधारणा करणें असल्यास ती जनतेच्या सुखासमाधानें घडवून आणावीं कीं परकीय आणि ह्मणून विशेप प्रकारानें सामाजिक गोष्टांत पूर्ण अज्ञानी अशा अधिकाऱ्यांनीं ती समाजाच्या बोकाडांस बसवावी. यावेळीं हेंही येंथें नमूद करून ठविलें पाहिजे कीं एके वेळीं अत्यंत मैत्रीनें वागणारे कै० अगरकर व टिळक यांच्यांत मतभेद होऊन 'सुधारक' पत्राचा जन्म झाला होता. पूर्वात्य तत्वज्ञान व सामाजिक रचना यांचा व्यावहारिक दृष्ट्या विचार न करतां आणि हिंदा समाजाची सद्यःस्थिती कशी आहे याचाहा विचार मनांत न आणतां केवळ पाश्चिमात्य तत्ववेत्यांचीं एकांगी विवेचनें वाचून रा० अगरकर हे सुधारक पत्रांत हिंदा समाजास 'धूलिका' उडवित होते. या वादाच्या वेळीं 'केसरी' आणि 'सुधारक' यांच्यांत जें बौद्धिक युद्ध चालू हातें तें अवर्णनीय असून कौतुक करण्यासारखें होतें. अशा प्रकारचें युद्ध पुनः पुनः पहाण्यास मिळण्याचें सुदैव जनतेच्या कपाळीं नव्हतें ह्मणूनच कै० रा० अगरकर यांचें अकार्ळी निधन आलें. असो. या वादामुळें तर 'केसरी' व त्याचे संपादक टिळक हे सुधारकांस जळीं काष्टीं पाषाणीं दिसूं लागले. तेव्हां रा० टिळक यांस निःशस्त्र कसे करता येईल या गूढ विचारांत पुण्याचे सुधारकांप्रणी पडले यांत नवल तें काय ? कै० रा० केळकर जाताचे हुपार खरे पण त्यांची तंत्री कांहीं निराळ्याच कामीं लागत असल्यामुळें ते सुधारकांस पडावे तसे उपयोगी पडले नाहींत तरी पण त्यांच्याच हातून नि शस्त्र क्रिया घडवून आणली तर घडेल असा त्या वेळच्या सुधारकांवा अंदाज होता व त्याप्रमाणें त्यांनी घडवून आणलें किंवहुना रा० केळकरास तशी बुद्धि झाली. हा प्रकार मोठ्या गमतीचा आणि धडा घेण्यासारखा आहे.

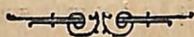
केसरी वर्तमानपत्राची मालकी विभागलेली होती हें पूर्वी सांगितलेंच आहे. तेव्हां केसरींत प्रसिद्ध होणाऱ्या जाहिरातीसंबंधानें रा. केळकर व म्यानेजर रा.

गोखले यांनीं ठयवस्था पहावी आणि लोक० टिळकांनीं केसरी पत्राचे संपादकत्व करावें असा 'तहू' ठरला होता. सम्मति वयाच्या विलाची जोराची वर्षी चालू असतां पुणें मुक्कामीं शाहू नगरवासी नाटक मंडळी अपले खेळ करीत होती. ही नाटक मंडळी आणि कै. केळकर यांचें किती 'मेतकूट' होतें हें डोळे उघडून पहाणाऱ्या जनतेस चांगलें विदित होतें; अर्थांत या मंडळीच्या जाहितीस केसरींत वाटेल तेंच वावरण्यांत पूर्ण सुभा होती. या मंडळीच्या ताच्यांत असलेल्या नाटकगृहांत 'सम्मति वयाच्या विला' वरुद्ध सभा भरविण्यासाठीं लोक० टिळकांनीं मंडळीची परवानगी मागितली. खरें पाहिलें असतां नाटक मंडळीस नियमित दिवशीं नियमित काळीं तोफांची धडेबाजी उडाविण्या पलीकडे कांहींच कर्तव्य नव्हतें पण सुधारकांच्या चिथावणीनें ह्मणा अगर गणपतरावजीच्या तोफनें आयत्यावेळीं रंजुक खाल्तीं ह्मणून ह्मणा पण तें नाटकगृह लोक० टिळकांस सभा भरविण्यासाठीं मिळालें नाहीं. नाटक मंडळीच्या कृत्याबद्दल लोक० टिळकांस बरेंच वाईट वाटलें पण त्याबद्दल त्यांनीं नाटक मंडळीची कीवच केली. नाटक मंडळीनें केलेला हा अव्यापारेषु व्यापार लोक० टिळकांस आवडला नाहीं. सदर नाटक मंडळीच्या जाहिराती 'केसरींत वाटेल तेंच नाच करीत हें पूर्वी सांगितलें आहेच. केसरीच्या इरसाल ह्मणजे मजकुराच्या आंतील भागावर कोणतीही जाहिरात माझ्या परवानगीवाचून दिली जाऊं नये.' लोक० चें हें कर्मान म्यानेजरांनीं कबूल केलें खरें पण केसरीचे दुसरे मालक रा. केळकर याची मर्जी ही त्यांस मोडण्याचें त्यांस धर्य होइना ! तेव्हां त्यांनीं एक अजब युक्ति लढविली. केसरीचे आतील १० रकाने रकानाच्या रूपांत तयार होईपर्यंत लोक० टिळकांच्या तफें एक माणूस छापखान्यांत रहात असे. हें सरकाने पूर्ण तऱ्हेनें पुरें झाल्यावर ह्मणजे सुमारे पहाटेस ३-४ वाजतां हा माणूस घरीं निघून येत असे. लोक० टिळकांचा वरील फर्मान सुटण्यावर पुढील मंगळवारच्या केसरींत नाटक मंडळीची जाहिरात फडकावयाची होती. पण तिला लोक० टिळकांनीं आमच्या वाजूस मज्जाव केला होता. रा.

केळकरांची इच्छा त्या जाहिरातीनें पूर्वाप्रमाणेंच संचार करावा अशी होती तेव्हां म्यानजर रा. गोखले यांस मोठा पंच प्रडला. शेवटीं जुन्यापुराण्या झालेल्या अन्नदात्यांशीं बेहमान होऊन त्यांनीं रा. केळकरास खूप करण्याची एक अजब युक्ति योजली. लोक० टिळकांचा माणूस १० रकानें नेहमीच्या स्वरूपांत आदृत अस पाहून निघून गेला. या नंतर अधिकाऱ्यांच्या हुकुमावरून सदर रकानें दोन दोन ओळीने वाढवून शाहू नगरवासी नाटक मंडळीची जाहिरात आंतल्या अंगी दडपण्यांत आली. झालें, दुसऱ्याच दिवशीं गोखले व लोक० टिळक यांच्यांत खटला झाला. या खटल्याचा फायदा घेऊन पुण्याच्या सुधारकांनीं लोक० टिळकांस निःशस्त्रधारी करण्याच्या प्रयत्नाचा फासा मोठ्या कौसल्यानें टाकला. हा फासा असा होताः—भार्यभूषण छापखाना आणि केसरी यांची फारकत करण्याचें ठरलें. या कारकतींत एकट्या केसरी मराठा वर्तमानपत्रावर दहा हजार रुपयांच्या कर्जाचा बोजा लादण्यांत आला. यावेळीं रा. केळकर व गोखले या जोडीनें असा फास्त टाकला कीं, ज्यांस केसरी-मन्हाठा वर्तमानपत्रे पाहिजे असतील त्यानें दहा हजार रुपयांचें कर्ज सोसण्यास तयार झालें पाहिजे; तसेंच लोक० टिळक केसरी-मराठापत्रातील आपला हक्क सोडून देण्यास तयार असतील त्यांस रोख दहा हजार रुपये देण्यास दुसरा पक्ष तयार आहे. हा फासा ज्या वेळीं टाकण्यांत आला होता त्या वेळीं लोक० टिळकांची आर्थिक परिस्थिती विशेष चांगल्या प्रकारची नव्हती किंबहुना ते जेमतेम संसार चालविण्याच्या स्थितींतच होते. तेव्हां दहा हजाराचा गद्दा एकदम डोळ्यापुढें दिसतांच त्यांच्याच परिस्थितींत असणारा कोणताही माणूस सहज विरघळला असता इतकेंच नाही तर त्यानें त्या रकमेला कदाचित् दुसरें वर्तमानपत्रही काढण्याचा बेत केला असता. पण लोक० टिळकांच्या नाडीची परीक्षा पुण्याच्या सुधारकांस व्हावी तशी झाली नव्हती असेंच पुढें घडून आलेल्या गोष्टावरून द्वाणावें लागतें. रा. केळकर व रा. गोखले यांस पुढें करून आपणावर हा सुधारकी मारा होत आहे

ही गोष्ट लोक० टिळकांनीं तेव्हांच साडली. त्यांनीं या संधानें असें उत्तर दिलें कीं, “ आर्यभूषण छापखाना कोणीही घेवो पण माझ्या केसरीचा ताबा मात्र कोणासच मिळावयाचा नाहीं. मग तो ताबा कायम ठेवण्यासाठीं कितीही हजारांची हानि सोसावी लागली तरी ती सोसण्यास मी तयार आहे ’ बा उत्तरामुळें पुण्यांतोळ सुधारक चकित झाली हें सांगावयास नकोच. आपण सोडलेला बाण योग्य स्थळीं न लागतां त्यानें उलट खालीं हें पाहून सुधारक चमूस वाइट वाटणें सहाजिक आहे. पण त्यास उपाय काय ? लोक० टिळकांच्या नाडीची योग्य परिक्षा त्यांस झाली असती तर त्यांनीं हा भूर्खपणाचा खेळ खेळलाच नसता. असो यापुढें केसरी वर्तमानपत्र एकट्या लोक० टिळकांच्या मालकीचें झालें.

नाडीपरीक्षा चवथी.

या नाडीपरीक्षेचा आरंभ मोठ्या चमत्कारिक रितीनें झालेला आहे. कोणी बडे इंग्रजी अम्मलदार सहल करतां करतां रायगडावरील श्रीशिवाजी महाराजांच्या समाधी सन्निध गेले. या साहेबांस मन्हाठी राज्य संस्थापक धोरणासाच्या समाधीची अत्यंत अवहेलनास्पद स्थिती पाहून साहजिकच रडूं कोसळलें काय चमत्कार आहे पहा. ज्या महाराजांचे सावत्र बंशज गादीवर डुलत असतां आणि त्याच महाराजांच्या सेवकांचे सेवक महाराजाधिराज वगैरे लटक्याच पदव्या आपल्या नांवासागें लटकावून ‘ घी शक्कर ’ मध्ये चूर असतां श्री० शिवाजी महाराजांच्या समाधीची यांपैकीं एकासही वास्तपुस्त नसावी हें अखिल राष्ट्राचें दुर्भाग्यच नव्हे काय ? शिवाय इंग्रजी शिक्षण धरणजे ‘ वाघिणीचें दूध ’ या मंत्राचा अहोरात्र जप हिंदुस्थानांत दुमदुमून राहिला

असतां त्या परकीय दुधाचा परिणाम ' खड्डेखाशी ' पलीकडे होऊं नये यांती ल मर्म काय ? असो तें कसेंही असलें तरी श्री० शिवाजी महाराजांची आठवण करून देण्यास ' म्लेंच्छ ' माणूस उपयोगी पडावा हें गो ब्राह्मण प्रतिपालक श्री० शिवाजी महाराजांचे सुदैवच होय !

सदर इंग्रजी थोर अधिकाऱ्यास श्री० शिवाजी महाराजांच्या समाधीची चिह्नविच्छिन्न स्थिती पाहून नुसतें वाइट धाटलें नाहीं तर त्या समाधीची योग्य प्रकारची जोपासना ' गोब्राह्मणां ' कडून न झाल्यास निदान सरकारानें तरी करावी अशा अर्थाचा एक पत्रव्यवहार त्यांनी मुंबईच्या ' टाइम्स ' वर्तमान-पत्रांत प्रसिद्ध केला. हा पत्रव्यवहार प्राप्त होतांच आमचे ' गोब्राह्मण ' खडबडून जागे झाले. तरी पण त्या पत्रव्यवहाराचा ' शंखनाद ' ' शुषुप्त ' केसरीच्या कर्णरंध्रावर पडावा तसा पडला नाहींच. तदनंतर श्री० शिवाजी महाराजांचे स्मारक अवश्य झालें पाहिजे अशाबद्दल पुण्याचे अर्धे शहाणे अर्वाचीन नाना रावसा० रानडे यांणी दुमरा एक पत्रव्यवहार करून स्मारकाची उठावणी केली अशा प्रकारें ' म्लेंच्छ ' व पट्टीचे सुधारक झणून ' अर्धवट म्लेंच्छ ' अशा दोघांनी श्री० महाराजांच्या स्मारकाची तळी उचलल्या नंतर त्या वेळच्या राजेश्री टिळकांनी तो प्रश्न हातीं घेतला. याच सुमारास मुंबईस हिंदु-मुसलमानांचे दंगेही झाल्यामुळे श्री० शिवाजी महाराजांचे उत्सव आणि गणपती उत्सव यांचें पीक कल्पनेच्या बाहेर पिकलें. गणेशोत्सवांत श्री० शिवाजी महाराजांच्या शौर्याची, धैर्याची, वीरश्रीची वगैरे वाहवा होऊं लागली. या गणेशोत्सवांत श्री० शिवाजी महाराजांची वर्णनें झालींच पण त्याच्याच बरोबर समाजांत अतताईपणानें वाटेल त्या सुधारणा करूं इच्छिणाऱ्या सुधारणांची हजेरी चापून घेण्यांत आली. याच सुमारास श्री० शिवाजी महाराजांनी अफझुलखानाचा वध केला तो नीतीला अनुसरून होता कीं अनीतीचा होता याबद्दल उद्दपोह सुहं झाला. श्री० शिवाजी महाराजांच्या वेळचा काळ आणि इंग्रजी साम्राज्यछत्राच्या सावलीचा काळ यांत महदंतर होतें व आहे तेव्हां

या प्रश्नाचा उहापोह खरोखर पहातां होण्याचें काहीं. कारण नव्हतें पण जाणत्या माणसाचा मेंदू एकदा भराऱ्या खाऊं लागला ह्मणजे तो कोठवर जाईल हें सांगतां येत नाही. हा वध 'स्वसंरक्षणार्थ' करण्यांत आला असें त्यावेळीं सांगण्यांत येत होतें इतकेंच नाही तर 'स्वराज्य' स्थापन करणारास असले 'खून' माफ असतात असेही प्रतिपादण्यांत येत हेतें. त्यावेळच्या अधिकाऱ्यांच्या मनःस्थितीचा विचार करता अशा प्रकारचें प्रतिपादन त्यांस साहजिकच कर्णकटु झालें. आझी मागच्या वाक्यांत 'त्यावेळच्या' हे शब्द मुद्दाम घातले आहेत. कारण त्या काळां जे श्री० शिवाजी महाराज 'बंडखोर' गणले जात होते व त्यांचे लंगोटे मावळे 'चोराचे भागीदार' म्हणून दिमाखानें सांगण्यांत येत होते तेच श्री० शिवाजी महाराज व त्यांचे 'लंगोटे' आज कांहीं निराळ्याच पोषाखांत दिसत आहेत. युरोपांत जर्मनीनें युद्ध सुरू केल्यामुळे हें रूपांतर झालें आहे हें जरी खरें मानलें तरी सत्य गोष्ट केव्हांतरी कालावधीनें कां होईना पण 'खरी' ठरते हाच यांतील प्रतितार्थ होय. श्री० शिवाजी महाराज स्वराज्य संस्थापक असून त्यांचे मावळे योद्धे होते इतकेंच नाही तर अफसुलखानाचा वध 'स्वसंरक्षणार्थ' च झालेला आहे असें आजच्या अधिकाऱ्यांकडून स्पष्ट सांगण्यांत येत आहे. अर्थांत कालाय तस्मै नमः असेच उद्गार मुखांतून बाहेर पडूं लागतात !

पण आझी लोक० टिळकांच्या नाडीच्या परीक्षेचा जो काल सांगत आहोत त्याकाळीं वर सांगितलेली परिस्थिती नव्हती. त्याकाळीं श्री० शिवाजी महाराजांची गणना बंडखोरांत गणली जात होती आणि त्यांचे 'लंगोटे' मावळे गडी बंडखोरांचे भागीदार गणले जात होते. तसेंच कांहीं 'राजकारणासाठीं' मुसलमान 'बिबी' लाडकी गणली जात होती. अशा विपरीत काळीं 'प्लेग' नावाच्या रोगाचें बिऱ्हाड आचानक येऊन पडलें मग काय विचारतां ? या तिऱ्हाडाच्या अकालीं आगमनानें राज्यकर्ते आणि प्रजाजन यांची हृदये एक समया वळेदेकरून भेदरून गेलीं. राजकर्त्यांनी वैयक्तिय मंडळांतून निरनिराळे

उगाय शोधून काढले आणि हा रोग संसर्गीक आहे असे ठरल्यामुळे रोग्यांची तपासणी सुरू झाली. अधिकाऱ्यांची हेतू नसतांही प्रजाजनास ती जाचक होऊ लागली. या तपासणीचा हृदयद्रावक परिणाम पुणे शहरावर झाला व त्याचा कळस तेथील अधिकारी मि. न्यांड व दुर्दैवी मि. आयस्ट यांच्या खुनांत झाला. आपण सद्देतून सुरू केलेल्या तपासणीचा परिणाम अशा खुनांत व्हावा हे पाहून अधिकारी वर्ग साधारण चिडले आणि थोडे स्पष्ट धोलणाऱ्या वर्गावर त्या रागाचा परिणाम घडला यांत कदाचित् अविचारी पणा झाला असेल पण तो निसर्गाच्या विरुद्ध झाला असे मात्र झणतां यावयाचे नाही.

हा परिणाम पुणे शहरावर असा घडला. पुण्याच्या शनिवारच्या किल्यावर मराठी भगवें निशाण खाली काढून इंग्रजी तांबडे निशाण उभारणाऱ्या नातूवंश जांस काराग्रहवास भोगावा लागला. पण एवढ्याने राग शमला जाईना झणून लोक० टिळकांवर राजद्रोहाचा आरोप ठेऊन तो शमविण्याचा प्रयत्न करण्यां आला. या वेळची खरी परिस्थिती मोठी चमत्कारिक होती. खुद्द पुण्याच्या तपासणासंबंधाने जर विशेष प्रकारचे जहाल लेख प्रसिद्ध झाले असतील तर 'केसरी' वर्तमानपत्रांत ते खासच प्रसिद्ध झाले नव्हते इतकेच नाही तर त्यावेळीं वर्तमानपत्रें लक्षलावून वाचणाऱ्यांच्या तोंडून असेही उद्गार निघाले होते कीं आपल्या पुण्याचा 'केसरी' शेपूट घालून 'ग्राम' केसरी बनला. त्यांत पूर्वीचा जोम राहिला नाही. पण मि. न्यांड यांच्या खुनाने संतप्त झालेलें मन कसे स्वैराचरण करूं लागलें पहा. या वेळीं अधिकाऱ्यांनी दहा अंक मोजले असते तर पुढाल इतिहास साफ बदलून कदाचित आजचे लोकमान्य कायमचे रा० रा० च राहिलें असतें ! पण तसें झालें असतें तर बावनकशी सोन्याचा कस जनतेला समजताना.

'केसरी' बरील राजद्रोहाचा हा पहिला खटला मुंबई मुक्कामीं सुरू झाला या खटल्याची हकीकत सर्व श्रुतच आहे पण या खटल्यामुळे पाच चार गोष्टी यांनां ठेवण्यासारख्या घडून आल्या. पहिली गोष्ट लोक० टिळकांस जामीन

देण्याची हांय. जामीन घेणे किंवा न घेणे हे राजद्रोहाच्या कायद्यान्वये सर्वस्वी न्यायाधिकाच्या खुबीवर असल्यामुळे आरंभीची चवकशी करणाऱ्या माजिस्ट्रेटांगा लोकमान्यांच्या रक्ताचा खळ तुरुंगांतील 'रक्त बीजा' स अर्पण केला. पुढे जमिनावे अपील पुण्याच्या दांडशहाण्यापुढे निघाले. या विलायती नानाफडणविसांस मोठाच पेच येऊन पडला. सामाजिक सुधारणेसंबंधाने जिद्दलेला स्वैर सोडणे निराळे आणि कायद्याचा खरा पण गोड अर्थ वसविणे निराळे हे आमच्या पुण्याच्या रावसाहेबांच्या तत्काळ लक्षांत आले. पण कसे झाले तरी ते बोलून घालून नानाफडणविसांस पडले. त्यांस मुत्सद्देगिरी थोडीच सोडून जाणार होती. त्यांनी डोक्यांतील मेदूला खूप हेलकावे देऊन असा मतितार्थ काढला की 'आज शनिवार आहे. एक दिवसाने काय होतं. सोमवारी पाहून घेऊं.' याला ह्मणताना मुत्सद्देगिरी आणि अजब वल्लो 'लोक० टिळका-जवळ नव्हती किंवा नाही' ह्मणून तर त्याचे आजन्म धिंडवडे निघाले ! पुण्याची सुठ्यामुठ्या नदी समुद्रामा येऊन मिशेल असे त्यावेळीं पुष्कळांस वाटले होते पण ता सहायद्राच्या एका भगदाडांत अचानक गुप्त झाली ! या मुत्सद्देगिरीने लोक० टिळक तुरुंगांतच अडकून पडले. सगळ्या लोकांच्या तोंडचे पाणी पळाले पुण्याच्या तोफेंत आयत्या वेळीं वाजरी भरली गेल्यामुळे तिने रंतुक खाली आणि पुण्याचा 'वामण' पोकळ कासोठ्याचा ठरला !

या जगांत इच्छित हेतूप्रमाणे कार्य घडून आले असता त्याबद्दल कोणासच काही वाटत नाही. पण आशाची निराशा झाली असता मूढ जन गूढांत पडतो खरोखर पाहिले असता अशा प्रसंगां ईश्वराचा हेतू काही तरी निराळाच आहे याचे ज्ञान आत्मां मानवीयांस नसल्यामुळे हे गूढ पडते. खरोखर तत्त्वतः त्यांत गूढ असे कांहीच नसते आणि गोष्ट गूढाचा स्फोट झाल्यानंतर सहज समजून येते. पुण्याच्या रावसाहेबांनी वर लिहिल्याप्रमाणे 'मुत्सद्देगिरी' केली खरी पण त्यामुळे 'भारवशाच्या ह्याशीला टोणगा' झाल्यामुळे जनतेत अत्यंत उद्विग्नता प्राप्त झाली. इतकेच नाही तर लोक० टिळकांस वायदेशीर सवलत मिळण्याचा मार्ग असतांही 'गुन्हेगार' ठरण्या पूर्वीच तुरुंगांतील साथी कैद भोगावी

लागणार या अपूर्व योगाचा त्वेष त्यांच्या हृदयांत कोलाहल करुं लागला 'सोमवारीं पट्टें' या रवसाहेबी सूत्रांत आणखी एक गूढ होते. सोमवारीं हें अपील रावसाहेबापुढें न निघतां एक रहीम भक्तापुढें निघावयाचे होते तेव्हां रावसाहेबांस एका दगडानें दोन आंबे पाडल्याचाही आनंद झाला असल्यास नवल नाहीं. पण विपरित परिस्थितीमुळें लोकांचें मन विशेषच निराशामय झालें; आणि मौज तर यांतच असते. मानवीय प्राणी निराशेच्या समुद्रांत गटंगळ्या खात असतां एकाएकीं पैलतिरी सुखरूप पोंचतां आलें ह्मणजे तो ईश्वरी शक्तीचें कौतुक करुं लागतो. असे चमत्कार हर घडीं घडत असतां महामूर्ख मानव ईश्वरच्या अस्तित्वावद्दलच जेव्हां उहापाहं'करुं लागतो तेव्हां त्याच्या शहाणपणाचीं कींच येते ! असो. पुण्याच्या 'रामांत राम नाहीं पण रहिमांत तरी रहिमत्व आहे कीं नाहीं. हें तपासून पाहण्याची चमत्कारिक वेळ प्राप्त झाली या अपिलाच्या सुनावणीचा मुकदमा न्यायमूर्ति बद्रुद्दिन तय्यबजी यांच्या समोर निघाला. न्याय० बद्रुद्दिन राष्ट्रीय सभेचे भाक्ते होते हें खर पण रावसाहेब रानडेही त्या वयेचे 'उदव उदव' करणारांपैकीं होते किंवाहुना तिचे जवळच होते. मग अशा जनकानें जर ऐन प्रसंगीं 'घात' केला तर विचाऱ्या रहित भक्तानें 'हाजी मगिलक' केल्यास फारसें वावगें झालें नसेत पण ईश्वरी लीला अगाध आहे. रामांत राम नसला तरी रहिमांत रहीम निःसंशय होता.

REFBK-0019192

REFBK-0019192

आधुनिक फटके !

फटका पहिला.

गांधी-वाकसुधा.

एक वेळ अचश्य वाचा, व महात्मा गांधींचें अमोल ध्येय
मर्णां वाणा, कि. ३ आणे ट, ख. वेगळा,

प्रल्हाद बाळकृष्ण सरदेशमुख.

संचरी प्रेस, मोहन बिल्डिंग, गिरगांव; मुंबई.

खरी व उत्कृष्ट शाई पाहिजे असल्यास आमच्या

कॉन्सेंट्रेटेड इंक टॅब लॉइड्स

ह्याच वापरा, ह्याच वड्या " कलकत्ता " व " अर्काच्या
वड्या " ह्या नांवानें सर्वत्र प्रसार पावून पसंत ठरल्या आहेत.
नुभव घेतलेले लोक बक्षिसांच्या व इतर सवलतीनीं न फसतां
ह्याच वड्या वापरात. ह्यांचा शाई केमिकल टेस्टला उतरून
रिपोपिअन ऑफिससांही पसंत पडलेली आहे. १०० वड्यांस
१ रु. वगैरे खरीज. आजच लिहा.

मुंबई एजंटस्:— } मॅनेजर—कॉन्सेंट्रेटेड इंक डेपो.
हॅदी वस्तु प्रसारक मंडळ. } ४६१ बुधवार पेठ. पुणे सिटी.
गिरगांव-मुंबई नं. ४ } एजंटस पाहिजेत.

व्यापाऱ्यांनो आधी हें वाचा ?

ताप मग तो कोणत्याही प्रकारचा असो त्यावर

हल्लींचे काळांत अत्यंत खात्रीचा व

स्वस्त उपाय असले तर तो शेंडे

एग्ज्. मिक्शर वापरणे हा एकच

दोय. बा. किं. १० आणे डझनास

५॥ रु. मोठी स्पेशल साईज १ रु.

ड. १०रु. तीन डझन मागविल्यास

ताप पाहण्याचें थर्मामिटर फुकट.

गजकर्णाचें रजिष्टर राक्षसी मलम.

एकाच दिवसांत हटकून गुण देणारें बा. किं ४ डझनास २।

इतर मालाचा क्याटलॉग मागवा.

शेंडे आणि कंपनी मुंबई नं. ४

॥ श्रीगजानन ॥

मेसर्स शेरेकर आणि कंपनी.

यांची

खलवत्ता छाप

सॅपल पकेट ४।] **मुखशुद्धिका** [रतली डबा .॥।

यानें तोंडास रुचा येते. मळमळणें थांबतें, अन्न पचन होतें.
शिवाय खाण्यास स्वादिष्ट आहे.

मे. शेरेकर आणि मंडळी

जनरल मर्चंट, खेमराजचाळ, खंबाटा गल्ली खेतवाडी मुंबई.